

UDC 72(497.11)
<https://doi.org/10.2298/ZMSDN2593033K>
ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД
Примљен: 26. 9. 2024.
Прихваћен: 30. 9. 2024.

ТРАДИЦИОНАЛНА АРХИТЕКТУРА ГОРЊЕГ ПОДРИЊА Простор између Косјерића, Бајине Баште и Љубовије

ДУШКО Р. КУЗОВИЋ
Спортска академија Београд
Мајке Јевросиме 15, Београд, Србија
dkuzovic@gmail.com

САЖЕТАК: Рад приказује традиционалну архитектуру простора између Бајине Баште, Косјерића и Љубовије, а дуж десне обале реке Дрине. Материјал је прикупљен крајем 90-их година 20. века. Анализиране су организације куће: са једном, две, три и четири просторије, потом спратност кућа: приземне, на ћелици, и спратне, као и конструктивна решења и начин градње. У раду су такође анализирани привредни објекти сеоског домаћинства: магаче, амбаре, чардаци и воденице кроз приказ коришћених материјала, начина изградње и техничких решења.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: традиционална архитектура западне Србије, традиционална кућа, магача, чардак, амбар, воденица, Подриње

УВОД

Материјал је прикупљен 90-их година 20. века. Много објеката је у међувремену нестало, тако да су ово последњи трагови наше градитељске баштине и знања. Овај материјал требало би да донесе корист онима који желе да истражују нашу традиционалну архитектуру, која, нажалост, добија скоро свакодневно нове утицаје и бива усмеравана, већином насилно, у правцима који нису на корист архитектури и заједници.

Простор, чија се традиционална архитектура анализира, ограничен је троугао варошицама Косјерић, Бајина Башта и Љубовија. Некада је називан Горње Подриње, како је то 1887. године дефинисао Владимир Карић [Карић 1887: 623–628]. У међувремену, граница државе Срба померила се

узводно дуж реке Дрине тако да је овај термин изгубио потребну прецизност. И поред свега, народ га је задржао као топографску одредницу. Аутор северну границу подручја дефинише код Зворника, док простор који је ширине не више од 10 километара, дефинише границом планинских масива Златибора, Звијезде, Таре, Јелове горе, Повлена и Јагодње. У овом подручју, крајем 19. века, налазио се један уздужни друм који додирује Бајину Башту. Попречни друмови вијугају венцима и грбинама планина које се обрушују према реци Дрини и долазе из Ужица у Бајину Башту и Мокру гору, а из Ваљева у Љубовију. Речни саобраћај малим бродовима, називаним *дрињаче*, долази најјужније до Љубовије.

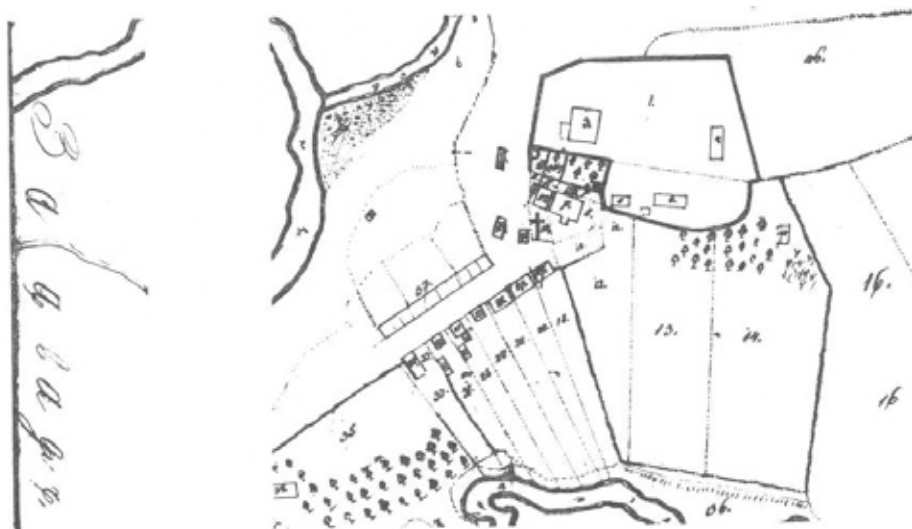
Прилој 1. Простор анализиран у раду

Соколска нахија [Павловић 1930: 307–507], која је административни назив из периода турске окупације, имала је средиште у граду Соко и припадала је Зворничком пашалуку. У време када је Соко био средиште, постојале су само две паланке, прецизније, паланчице, Бачевци и Рогачица које никада нису прерасле у значајнија насеља. Соколску нахију чини десни слив реке Дрине (који је уједно и западна граница), од Заовина на југу до краја Зворничке клисуре на северу. Источна граница се простире од Поникава, преко Јелове горе, Великог Повлена, Јабланика, Медведника, Рожња, Јагодње, Кошућа стопа, Борање и Гучева. О историји овог дела Србије током 19. века писали су С. Игњић [Игњић 1984], Н. Живковић [Живковић 1984], М. Ђ. Милићевић [Милићевић 1876], Љ. Павловић [Павловић 1930], Ј. Вујић [Вујић 1902], Д. Пантелић [Пантелић 1936], и Д. Кузовић [Кузовић 2014: 352–358; Кузовић 2013: 68–73].

ДОКУМЕНТАЦИЈА

Зараван настала водотоком на којој се налази обрадиво земљиште ограничило је земљорадњу. Претежни приход крајем 19. века доносио је дуван, док се жито увозило. Стога, главни извор прихода је гајење стоке,

док је наредни обим прихода био од коришћења шума, којих је посебно у изобилју на Тари и Звијезди. Са планине, обловина се *шочилима*, дужине од једног до три километара, спушта на складишта на обали Дрине [Дробњаковић 1934а: 1–72; Дробњаковић 1934б: 1–59; 1933: 1–17]. Обловина се са обале, повезана у сплавове, речним током превози до равнице на северу. Један део грађе се прерађује у резану грађу и даске на стругарима поред реке, којих је почетком 20. века било око 13. Владимир Карић крајем 19. века приметио је да би се много боље приходовало када би се „горосеча на овој страни паметније уредила”, што је остало актуелно и након једног века. Од насеља се истиче Бајина Башта [Кузовић 2018: 431–437; Игњић 1984] која је крајем 19. века имала 700 становника и Љубовија око 200, а од мањих насеља Костојевићи и Рогачица [Кузовић 2014: 352–358; Кузовић 2017: 457–473] од кога је државна управа, пре изградње Бајине Баште, покушала да направи локално средиште, али у томе није успела.

Прилој 2. Урбанистички план Рогачице 1839. (аутор Јелисеј Вукајловић)

Рудници су радили у Пилици, Зарожју, Горњој Ораховици, Постењу и на још девет локација. Земљиште је делом кречњачко (Заовине), док је остатак на шкриљцу (обласне планине, обале потока, планинске косе и брда).

Гајење шљиве је на прелазу у двадесети век донело нове приходе становништву, где се истиче Горња Буковица.

Јелаве су места на косама брда са много извора из којих истиче снажан поток и постоје у скоро свим селима области и носе имена по њима. Клима је повољнија него у суседном Црногорском срезу, а унутар области се бележе разлике тако да у Бајиној Башти и по двадесет дана раније пристижу исте воћке него у Рогачици, која је низводно неколико киломе-

тара, што се може довести у везу са продором хладног ваздуха са повленских простора долином реке Рогачице. Снегови нису обилни као у Ужичком и Црногорском срезу [Павловић 1925: 3–198], а магле су ретке и њихово понашање најављује временске прилике.

Села су старовлашког типа, као и у суседним областима Црногорског [Кузовић 2018: 31–54], Ужичког и горњих простора Колубарског среза. Окућнице су груписане у махалама којима води обично један пут. Окућнице су лоциране с циљем да што мање узимају од обрадивог земљишта. Такође, клима на прелазу равнице у брдске косе за нијансу је пријатнија, што је додатно утицало на избор локације. Најдаље од окућнице се налазе ливаде, ближе су воћњаци, а још ближе врт и потом, поткућнице. Са увођењем гајења шљиве, долази до разбијања махала, јер се куће премештају или наново подижу ближе шљивицима. Увођење шљиве је проуфроковало исти процес и у рударским махалама.

Села имају имање и у пољу и на околним планинама и претежни приход је долазио од делатности на планини. Временом је дошло до поделе, па су нека домаћинства постајала претежно или пољска или планинска. Опредељена делатност је утицала на организацију окућнице, врсту објеката који се граде, као и њихову унутрашњу организацију. Смањење потребе за удруживањем, ради бриге о стоци на планини, и пораст безбедности (али и притиска власти) довео је до осамостаљивања домаћинстава и смањивања породичних задруга.

Сеоска окућница се заснива са кућом у средишту и помоћним објектима који су лоцирани у зависности од пада терена и страна света. Ниже од куће се налази штала са ђубриштем, качара са простором за остатке цибре након печења ракије, свињац, евентуално пољски клозет. Висински изнад куће је бунар. Према истоку су обично вајати (свих намена), магаче, чардак за кукуруз у клипу, амбар за житарице у зрну, а према западу сушара за шљиве, дрвљаник, надстрешница за кола (уколико није у склопу чардака). На овакав начин је обезбеђено да је вода заштићена од загађења из штале, качаре, свињца итд., а објекти, којима је потребна осунчаност, да нису претежни део дана засенчени кућом која је највиши и волуменом највећи објекат на окућници.

КОЛИБЕ И ПОКРЕТНИ ОБЛИЦИ СТАНОВАЊА

Шатори. Зимске колибе Златибораца у долини Дрине били су шатори покривени пољавама [Павловић 1930: 329].

Повознице, кућери. Забележено је да су коришћени покретни облици *кућере* [Павловић 1930: 331], али до сада се није појавила фотографија једног објекта.

Колибе. Привремена насеља су се развила на две локације, изнад и испод окућнице, на планини и поред поља. На планини су се развиле колибе (за становање), кошаре (за стоку) и млекаре (за складиштење млечних производа). У планини то су колибе начињене од букових дасака и *свињеве*, који се подижу на јесен када се доводе свиње да једу жир. У равници се подижу колибе које служе зимској исхрани стоке.

Постоје и колибе сељака са Златибора који ту дотерују овце на испашу почетком зиме. Оне су укопане у земљу и покривене кровином, сеном или грањем. Колибе су мањих димензија него исти објекти на окућници и могу бити једноћелијски или двоћелијски. Конструкција корпуса објекта је од брвана, кровни покривач бујад, а под од земље. У млеку, уз један или више зидова, начињене су клупе на којима стоје посуде.

КУЋЕ

Кућа је средиште домаћинства. То је просторија која би се данас звала дневни боравак. У њој се борави преко дана и спава, обрађују пољопривредни производи, привремено складишти храна, итд. У зависности од величине газдинства и броја чланова, варирају димензије куће. Зато на терену налазимо куће које се састоје само од једне просторије, затим са две, три просторије постављене у низ, четири просторије итд. Од снаге домаћинства зависи и квалитет градње, као и опремљеност столаријом и евентуално декорацијом.

Једнопросторне куће су најједноставнији облик становања. Састоје се од једне просторије, обично квадратне основе, у којој се борави и спава. Ватра, огњиште, налази се у углу, веома ретко на средини и није отворено (конструктивни захтеви). Улаз је на углу објекта, а прозорски отвори су на челу објекта (краћа страна) и на дужи страни фасаде где се налазе улазна врата. Објекат је малтерисан, а потом кречен са унутрашње и фасадне стране. Кров је четвороводан, а покривач бибер цреп.

Двопросторне куће су веома сличне концепцији дводелне полубрвнаре-получатмаре. На терену су забележене три варијанте конструкције: и са делом од дрвета, у потпуности од чатме (дрвени скелет са испуном) и целокупно зидане од опеке. Организоване су око *куће* и собе. Улаз је у *кућу* са једне или две стране, а даље се приступа у собу. Соба је за спавање и боравак деце и старих. *Полубрвнаре-получајмаре* су веома сличне осаћанској брвнари у њеној развијеној фази.

Тропросторне куће са *кућом* и две собе на једној страни објекта су логичан наставак развоја двопросторне куће из Осата. У њој се соба дели на две мање собе, а *кућа* се проширује како би прихватила ширину две собе. Огњиште је на средини, зидано је и из њега се греју пећи у обе собе повезане са њом. Улаз је на једној или две наспрамне стране *куће*, а из ње се приступа у собу. *Тропросторне додужне куће* се састоје од три просторије. Средиште је *кућа*, а са њене две стране се налази по једна соба. Ово је наредни корак у развоју организације сеоске куће. Није толико добио место у пракси, јер је оваква кућа дугачка и не одговара организацији сеоске окућнице. На простору Шумадије испред је додат трем (целом дужином објекта или само испред две просторије), тако да је настављан развој овог типа куће.

Четворпросторне куће садрже четири просторије, формиране делом приближно квадратне основе. У овој варијанти се дели на два дела, не само соба, већ *кућа*. Све функције *куће* се смештају у једну по-

ловину некадашње куће, али уз напомену да су овакве куће много већих димензија него дводелне куће, док су и површине просторија знатно веће него пре. У средишту куће је огњиште из кога се приступа пећима у две или три собе.

Прилој 3. Двопросторна кућа на ћелици затвореној са чела талпама

Прилој 4. Двопросторна кућа (полубрвнара-получатмара) на ћелици

Прилој 5. Двопросторна кућа на ћелици

Прилој 6. Кућа сложене основе на ћелици са две оставе и тремом

Прилої 7. Четворопросторна приземна кућа на ћелици

Прилої 8. Тропросторна кућа на ћелици

Прилој 9. Четворопросторна кућа на ћелици са вратима и два прозорка отвора на челу ћелице

Прилој 10. Спратна кућа

Конструктивно решење објеката се заснива на еволуцији градитељског знања и вештине. Од сачуваних објеката забележени су делови објекта саграђени од *брвана*, *бондрук* са различитим варијантама испуне и *зидани* објекти од опеке у кречном малтеру.

Зидови од *брвана* су забележени у објектима типа полубрвнаре-получатмаре. Ту је део звани *кућа* саграђен од брвана и то у дрвеном скелету са испуном од хоризонтално постављених талпи. Скелет се састоји од доњег појаса, постављеног на темељима или *ћелици*, на који се вертикално везују ступци који носе појас са венчаницом. Испуна је од талпи које се нижу једна на другу у уторе у ступцима, а међусобно су повезани типловима или уторним жљебом. По средини висине се поставља појас за укрућење. Други начин примене брвана је у делу *ћелице* који мора да има релативно лак приступ због уноса и изношења буради и каца. У том случају се постављају талпе које се лако могу склонити како би се приступило унутрашњости *ћелице* са великим елементима.

Бондрук је скелет од масивне грађе, који се састоји од хоризонталних, вертикалних и косих елемената са испуном на неколико начина. Скелет се гради од хоризонтално постављеног појаса по врху темељног зида на који се стављају ступци на растојању не већем од једног метра, и по њима појас са венчаницом. Како би се спречило извијање елемената, постављају се попречне греде, а између косници, и то сви у равни зида, никако изван. Испуна може бити од прућа, непечене или печене опеке.

Испуна од прућа се гради тако да се унутар поља постављају вертикалне притке између којих се плете хоризонтално свеже и младо пруће које служи као основа за набачај малтера. Малтер се прави од креча, глине са сецканом сламом. Површински слој се *малтерише* и кречи ради заштите и естетског захтева.

Испуна од нејечене (ијечене) опеке се уграђује, као и испуна од печене опеке, хоризонталним редовима са слојем малтера између. Преко тога се малтерише. Како би малтер налегао и на делове бондручне конструкције, она се ситним ударцима кесера или секире удара тако да се праве мали и кратки избачаји од дрвета који носе малтер.

Историјске белешке о кући сежу на крај 19. века. Наравно, постоје и раније белешке које говоре о становању, али се оне због окупације и неподношљивих услова живота не могу повезивати са кућом о којој говоримо данас. Забележено је да су куће веома сличне кући у Осату и кући у Рађевини и Јадру [Милојевић 1913: 658–663]. У поменутом простору издвајају се две основне групе: двоћелична и троћелична. Дневни боравак или како се то називало *кућа*, средишњи је простор објекта коме се придружује једна или две собе. Карактеристика је да се две собе додају на две наспрамне стране куће, а не да се једна соба дели на два дела или се проширује *кућа* како би се добила потребна ширина за две собе постављене једна до друге.

Кров је на четири воде претежно, и састоји се од кровних рогова постављених у доњој зони на венчаницу а са распињачом или на кровну

столицу у случају већег распона. По роговима се прикива кровна летва, а по њој поставља цреп.

Кућа са њтремом. По правилу, трем се гради након што се заврши основни правоугаони корпус куће. Трем служи као заштита улаза од атмосферских прилика, потом као остава дневне гардеробе и обуће, за привремени смештај ствари и производа, а у неком од решења постоји забележена хлебна фуруна. Трем је малих димензија и функционално је повезан са *кућом* односно дневним боравком.

Конструктивно је решена на неколико начина, од којих се издвајају две групе, зидана и од дрвета. Трем се код оба начина темељи на исти начин као и кућа, на тракастим темељима од ломљеног камена у кречном малтеру. Спојнице могу бити у равни камена или упуштене, а као завршна обрада углавном се оставља у материјалу од кога је саграђен. Уколико се кречи *ћелица* куће, кречи се и темељ трема. Под је насип, а завршна обрада камена калдрма, камене плоче или цигла постављена пљоштимице. Дрвена конструкција корпуса трема се гради од појаса у нивоу пода на који се постављају ступци, и на њих појас венчанице. На венчанице се постављају рогови, на њих летва и кровни покривач. У нивоу висине оградне се поставља оградна греда, а простор између се попуњава вертикално постављеном даском обрађеном *на њеро и жлеб*, попут *шацшоваца*. Код неколико објеката сачувана је ограда од профилисаних дасака накованих са спољне стране на скелет трема.

Забат трема, уколико постоји, обрађује се у вертикално накованим даскама а на слемени вертикални дрвени шиљак, који се називао *сџрела*. Обично, овако обрађени тремови се налазе на средини дуже фасаде објекта, док су скромније обрађени тремови постављени на један од крајева фасаде, што је повезано и са дужином куће и имовинским стањем власника објекта. Рогови се остављају на размаку од 70 до 90 цм, мањег су пресека него на кући, и стреха прелази преко венчанице од 40 до 70 цм. Кровна летва се теше (не струже) и прикива на размаку потребном за цреп (бибер или жљебљени). Зидани трем је новијег датума и у потпуности је озидан од опеке са прозорским отворима између стубаца квадратног попречног пресека.

Хрома љава је специфично обрађена ивица слемена где се под углом засецају суседне стране крова и формира нова кровна *вога* мањих димензија. Њена улога је да смањи висину калкана, олакша одржавање, смањи притисак ветра на кровне равни испод и спречи одношење кровног покривача. Оваква пракса није позната у традиционалној архитектури Западне Србије и претпоставља се да је дошла из Босне и Херцеговине у којој се одомаћила након анексије 1878. године и повећаним утицајем архитектуре средње Европе. *Хрома љава* може бити коришћена на једној или на обе стране слемена крова.

Прилој 11. Кућа на високом темељу и подужим тремом

Прилој 12. Кућа на ћелици са великим улазним тремом на углу

Прилој 13. Спратна кућа са централно постављеним дрвеним тремом на спрату

Прилој 14. Кућа на високом темељу са централно постављеним улазним тремом

Прилој 15. Кућа на ћелици са великим (дограђеним) улазним тремом

*Прилој 16. Тропросторна кућа на ћелици са *хромом ѓлавом* у крову*

МАГАЗЕ И КАЧАРЕ

Организација објекта је једнопросторна. Улаз, једнокрилна врата, код објеката мањих димензија основе налази се на углу објекта, и то на углу дуже стране. Код већих објеката улаз је на средини дуже стране, како би се обезбедио лакши приступ свим деловима објекта, и то двокрилна врата.

Темељење објекта врши се преко камених самаца или преко тракастих темеља од притесаног камена. Камени самци се постављају испод углова објекта, и у зависности од дужине странице, још један или више, између углова, а испод стубаца. Уколико је терен у великом паду, са горње стране се постављају камени самци, а са доње темељни зид целом дужином објекта. Простор испод пода објекта је отворен и проветрава се.

Корпус објекта је начињен у скелету од дрвета. Састоји се од *џоља* која формирају ступци. Геометрија основе прати квадрат или правоугаоник, а *џоља* може бити два, три, четири до шест на једној или на обе стране. Магазе мањих димензија могу бити квадратне и правоугаоне основе, док су магeze већих димензија правоугаоне основе (због геометрије крова). По дну корпуса се поставља доњи појас, који се пружа испод спољних зидова, и паралелно крађој страни објекта, у ритму потребне ширине подних дасака. На овакву конструкцију се постављају ступци учепљењем, на угловима и између углова на размаку, не већем од 1–2 метра. По врху овако формираних вертикалних елемената конструкције, поставља се хоризонтални појас од венчанице. Веза хоризонталних елемената је *на њревоз*, док је веза вертикалних елемената *на чей*.

Укрућење. По средини висине стубаца или на две трећине висине од пода, поставља се појас, који је делом усечен на месту стубаца како би се остварила боља веза са скелетом. Укрућење конструкције врши се косницима који се могу пружати на два начина: спајају доњи појас са венчаницом или спајају доњи појас са хоризонталним појасом по средини висине стубаца.

Исиуна је претежно урађена од хоризонталних дасака које су повезане *на њро и жлеб*. Како би се спречило уливање воде у спојеве између дасака, *њро* је испод, док је *жлеб* на дасци која се налази изнад. *Кров* је четвороводан, из низа разлога: лакши за извођење, мање захтеван у погледу материјала, статички стабилнији од двоводног, климатски погоднији и доприноси укрућењу целокупне конструкције. *Кровни џокривач* је претежно цреп: најпре бибер цреп, а потом жљебљени. Некада је коришћена шиндра, даска или травнати покривач. *Приземне магeze* имају горњи део корпуса који је у потпуности идентичан са конструктивним решењем спратних магеза.

Прилој 17. Магаза са корпусом у скелету и испуном од брвана, ојачањем по средини висине корпуса ослоњена на темеље самце од тесаног камена

Прилој 18. Магаза у дрвеном скелету, испуном од брвана, четвороводним кровом на темељима од тесаног камена (делом замењен бетоном)

Сирајне маџазе су обично грађене на равном терену или терену у благом паду. Приземље је обично једна просторија, а уколико су две просторије, онда је једна остава (већа), а друга отворена са једне стране (мања). Уколико је једна просторија у сутерену, онда су врата на средини дуже стране зида, док су са обе стране мали прозори за проветравање. Врата су масивна, двокрилна, са масивним прагом, каменим довратницима и лучним надвратником. Прозори су са металном решетком, малих димензија.

Уколико се простор у приземљу маџазе користи као остава за кола, плугове итд., онда се раде врата целом ширином отвора, начињена од вертикално прикованих дашчица са међусобним размаком. Зид је начињен од притесаног камена зиданог у кречном малтеру, са равним или упуштеним спојницама између камених елемената. Угао није посебно обрађиван са посебно наглашеним каменим елементима. Завршни фасадни слој и унутрашња површина може бити малтерисана, без летве и пердашења, а потом кречена у бело. Горњи део корпуса у потпуности је идентичан са конструктивним решењем приземних маџаза.

Прилој 19. Маџаза на ћелици затвореној са чела дрвеном оградом са делом са проветравањем за смештај кукуруза у клипу

Прилој 20. Магаза на спрат са скелетом, косницима, испуном од дасака и четвороводним кровом

Прилој 21. Магаза на ћелици са двоструком оставом и корпусом на спрату у дрвеном скелету, испуном од талпи, и украсеним појасним укрућењем

Прилој 22. Магаза на ћелици са делом за складиштење кукуруза

ЧАРДАЦИ

Чардак је објекат у коме се чува кукуруз у клипу. Одигнут је од тла 1–1,5 метар. Некада је ослањан на сохе побијене у тло, али савремено решење је да се ослања на темеље зидане од камена или опеке. Корпус објекта је у скелету од масивне дрвене грађе. Доњи и горњи појас међусобно су повезани ступцима. Број стубаца може бити од два, преко три, четири, пет, а веома ретко и више. Укрућење конструкције врши се помоћу косника који могу бити постављени на два начина. Први начин је да се постављају као једна дијагонала у пољу између два стуба, а други је да се постављају као две дијагонале укрштено.

Испуна поља између стубаца може бити од преплета од прућа или од хоризонтално прикованих, са унутрашње стране, струганих танких дашчица са међусобним размаком од неколико центиметара. И пруће и дашчице омогућавају промају ради сушења кукуруза. Преплет од прућа се гради тако да се постављају вертикалне притке између којих се преплићу хоризонтални редови прућа. Пруће је потребно да буде младо и пуно сока како би се повијало без пуцања.

Прилої 23. Чардак са једноструким ступцима, преплетом од прућа

Под је од дасака. Кров је на две воде, а покривач даска или најчешће цреп. Уз чардак веома често се комбинује надстрешница за запрежна кола, која се гради као додатни кров на једну воду са ниже стране чардака. Кров се са једне стране ослања на чардак, а са друге на стубове побијене у тло или ослоњене на камените темеље самце.

Прилої 24. Чардак у скелету са косницима и преплетом од прућа

У Лозничком пољу је забележена посебна врста чардака [Милојевић 1913: 663] који се градио на парцели и служио је за складиштење кукуруза, који су наполичари добијали са парцеле, коју су узимали у закуп. Под је одигнут од тла, конструкција корпуса се ослања на сохе побијене на тло, под је од дасака, зидови висине до 40 цм, кров на две воде, а покривач од црепа. У једном чардаку наполичари чувају кукуруз власника парцеле, а у другом свој.

АМБАРИ

Амбар је зграда за чување житарица у зрну, димензија око 2 пута 3 метра. Да би се заштитио од глодара и омогућило проветравање, уздигнут је од терена помоћу камених тесаника постављених на угловима корпуса. Зидови су од храстових брвана као и унутрашње преграде (којих може бити четири или шест). Кров је на три воде, јер се преко калкана приступа отвору за убацивање жита у преграде *ћресјеке*. Покривен је шиндром или даском. Корпус је грађен на два основна начина.

Прилој 25. Амбар на ступце са испуном од талпи

Први начин је да су зидови од брвана и повезани на угловима везом *на ћерт*. На исти начин су повезана брвна преграда са спољним зидовима. Због стабилности конструкције нису потребна додатна укрућења косницима.

Други начин састоји се од скелета од масивног дрвета и испуне даском повезаном са скелетом везом *на унизу*. Како је потребно обезбедити чврсто међусобно налегање дасака испуне, оне су обрађене веома слично *шашовцима*, односно, на једној страни имају *нуш*, који улази у утор даске која се поставља изнад.

На месту где се постављају преградни зидови *пресејка*, поставља се стуб у који се нижу даске. Стабилност конструкције се постиже косницима прикованим са спољне стране корпуса. Под је од дасака.

Кров је троводан, са забатом према лицу објекта, на коме се налазе улазна врата у кровиште и даље се приступа преградама. На свим сачуваним примерцима, покривач је бибер цреп.

Прилој 26. Амбар од талпи са везом на углу „на ћерт”

ВОДЕНИЦЕ

Воденице се граде у зависности од величине водотока на који су постављене. Како је простор углавном у доњим деловима водотока, тако су количине воде веће, па се граде воденице које су веће него воденице поточаре у планинском делу. Околина воденице састоји се од јаза, којим се део воде са водотока доводи на воденицу или на самом водотоку ако је мањег капацитета. Могући проблем код градње директно на водотоку су повремени удари плавног таласа који могу оштетити или у потпуности однети воденицу. Јаз према воденици се завршава пред воденицом где се гради водоустава и даље се вода усмерава на *багањ*, дугачку цев начињену од прогорелог облог дебла. Оно директно доводи воду на воденички точак који окреће механизам за мљење у воденици, која се налази изнад. Вода се даље јазом води поново натраг у водоток или се користи за заливање обрадивог земљишта.

Корпус воденице је, у зависности од величине, једнопросторан или двопросторан. Мање воденице су једнопросторне, док су веће двопросторне или чак са три просторије. Оваква подела унутрашњости објекта утиче на избор конструктивног решења. Конструктивно решење корпуса воденице састоји се од дрвених, бондручних или зиданих делова.

Дрвени зидови се граде у скелету од дрвене масивне грађе, који се састоји од доњег и горњег појаса, стубаца, укурења и испуне. Греде доњег и горњег појаса се међусобно повезују на *ћреклој* док се ступци са појасима повезују на *чей*. Испуна су хоризонтално постављене даске које су обрађене по дужим ивицама на *ћеро* и *жљеб*, док се у вертикалне ступце убацују уторе традиционално назване на *унизу*. Појас за укурење се накива на скелет са спољне стране на половини висине стубаца.

Бондручна конструкција се гради као и код стамбених објеката. Скелет од хоризонталног доњег и горњег појаса, стубаца, попречних греда и косника најпре се постави. У тако формиране оквире поставља се испуна од плетера, ћерпича или печене опеке повезане кречним малтером или евентуално глином. Споља се скелет цепка кесером или секиром како би могао да прихвати малтер који се поставља преко целе површине зида. Завршна обрада је креч.

Зидане зидове воденица је веома ретко и обично се зида соба за воденичара и остава за брашно, док је остатак објекта од дрвених зидова. Зида се опека, димензија од случаја до случаја, јер се ради у домаћој радиности, у кречном малтеру. Површина зида се малтерише и кречи.

Темељи воденица су од притесаног камена зиданог у малтеру или сувозиду (повећане дебљине). Кров је четвороводан, покривач бибер цреп.

Прилој 27. Воденица на потоку

Прилој 28. Воденица са јазом који доводи воду на воденичко витло

ШТАЛЕ И ПОМОЋНЕ ЗГРАДЕ

Штале су грађене од притесаног камена у кречном или глиненом малтеру. Зидови су дебљине око 50 цм и темељени су, такође, на тракастим темељима од камена. Кров је најчешће на две воде, а кровни покривач цреп. Калкански зидови се граде од дрвета и то се најпре постави скелет, а онда се поља испуњавају даском *на њеро и жлеб*. Врата којима се приступа на таван су на калкану.

Хлебна њећ је грађена на каменим темељима од притесаног камена, док је калота пећи од печене опеке, кров је на три воде, покривач бибер цреп.

Прилої 29. Штала од камена зидана у кречном малтеру са улазом на углу

Прилој 30. Хлебна пећ

ПОРЕКЛО ИЛУСТРАЦИЈА

Прилог 1. Мултисофт, (1997) *Ужице некад и сад*, Ужице.

Прилог 2. Живковић, Новак (1984). *Окружје ужичко њоловином 19. века*. Ужице: СИЗ културе.

Прилози 3–30. Душко Кузовић, дипл. инж. арх.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Вујић, Јоаким (1902). *Путешествије по Србији*, књига 2. Будим: Славено-србска печатња Краљевског всеучилишта венгерског.

Дробњаковић, Боривоје (1933). Воденице на Дрини. *Гласник етнографској музеја*, Београд: Етнографски музеј у Београду, 8: 1–17.

Дробњаковић, Боривоје (1934а). *Саобраћај на Дрини*, свеска 15. Београд: Посебна издања географског друштва,

Дробњаковић, Боривоје (1934б). *Риболов на Дрини*, свеска 4. Посебна издања, Београд: Етнографски музеј у Београду.

Живковић, Новак (1984). *Окружје ужичко њоловином 19. века*. Ужице: СИЗ културе.

Игњић, Стеван (1984). *Бајина Башта и околина до 1941*. Бајина Башта.

Каниц, Феликс (1987). *Србија – земља и сџановништво*. Београд: Српска књижевна задруга и ИРО „Рад”.

- Карић, Владимир (1887). *Србија*. Београд: Култура, 623–628.
- Којић, Бранислав (1970). *Варошице у Србији 19. века*. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије.
- Кузовић, Душко (2018). Утицај порекла становништва на формирање и облик села: пример села у општини Кошерић. *Зборник Мајнице српске за друшћивене науке*, 165: 31–54.
- Кузовић, Душко (2014). Урбанистички план Рогачице из 1839. *Изградња*, 68(7–8): 352–358.
- Кузовић, Душко (2017). Насеља у Србији између законске и урбанистичке регулативе: формирање варошице Рогачица 1839–1858. *Kultura polisa*, XIV(32): 457–473.
- Кузовић, Душко (2018). Урбанистички развој варошице Бајина Башта 1814–1880. *Изградња*, 72: 431–437.
- Кузовић, Душко (2013). Трансформација урбаног развоја на примеру првог урбанистичког плана Ужица из 1863. године. *Архитектура и урбанизам*, 36: 68–73.
- Максимовић, Бранко (1962). *Урбанизам у Србији*. Београд: Грађевинска књига.
- Мацура, Владимир (1983). *Урбано планирање у Србији 19. и 20. века*. Београд: Београд пројект, Центар за планирање урбаног развоја.
- Милићевић, Милан Ђ. (1876). *Кнежевина Србија*. Београд: државна штампарија.
- Милојевић, Боривоје (1913). *Рађевина и Јагар*. Посебан отисак: Српски етнографски зборник, Насеља и порекло становништва, књ.9, 658–663.
- Павловић, Љуба (1925). *Ужичка Црна Гора*. Београд: Српска краљевска академија.
- Павловић, Љуба (1930). *Соколска нахија*. Посебан отисак: Српски етнографски зборник / Српска краљевска академија; Насеља и порекло становништва; књ. 26.
- Пантелић, Душан (1936). *Војногеографски описи Србије пред Кочину крајину од 1783 и 1784. год.*, Збирка: Споменик СКА 82; Други разред: св. 64. Београд: Српска краљевска академија.
- Поповић, Радомир (2009). Прилози за биографију Јелисеја Вукајловића. *Споменица Историјској архиви Срем*, 8: 102–116.

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Received: 2024/9/26

Accepted: 2024/9/30

TRADITIONAL ARCHITECTURE OF THE UPPER PODRINJE IN SERBIA Area between Kosjerić, Bajina Bašta and Ljubovija

by

DUŠKO R. KUZOVIC

Higher College of Vocational Studies “Sports Academy” Belgrade

Majke Jevrosime 15, Belgrade, Serbia

dkuzovic@gmail.com

SUMMARY: The paper analyzes the traditional architecture of the Upper Podrinje region, located along the right bank of the Drina River, between the boroughs of Bajina Bašta, Kosjerić, and Ljubovija. The material was collected during fieldworks conducted in the late 1990s. The paper analyzes a traditional house - its spatial organization, structural characteristics and construction methods. Firstly, the houses are organized based on the number of rooms – one room, two-room, three-room and four-room layouts. Secondly, they are classified according to the number of floors, distinguishing between single story houses, houses with basements, and multi-story houses. Thirdly, constructive

solutions and construction methods are analyzed. In addition to residential architecture, the paper analyzes the economic facilities of rural households, such as warehouses, corn storage facilities, barns and watermills, through the presentation of materials, construction methods and architectural solutions.

KEYWORDS: Traditional architecture of western Serbia; Traditional house of western Serbia; Warehouse in Serbia; Corn storage in Serbia, Barns in Serbia; Watermills in Serbia